

OLVASTAM VALAHOL...

Történészek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban

RTV-MINERVA

A magyarországi reneszánsz – mai szemmel

"Több alkalommal olvastam a magyarországi reneszánszkutatás új eredményeiről. Szeretnék minél többet megtudni erről a számomra annyira érdekes kérdésről."

(B. G.-né, Siklós)

BENDA: A levélíró rövid kérdése óriási témakört ölel fel. Elsősorban irodalmi és művészeti vonatkozású, de hogy megértsük, szükséges kitérni a gazdasági és társadalmi jellegzetességekre is. A beszélgetésre Klaniczay Tibor akadémikust, irodalomtörténészt és Makkai Lászlót hívtuk meg. Mielőtt azonban a részletekbe merül-nénk, határozzuk meg, melyik az a korszak az európai és a magyar fejlődésben, amelyet reneszánsz kornak nevezünk.

KLANICZAY: Reneszánsznak – mintegy száz év óta – a művelődés-történeti, irodalomtörténeti, művészettörténeti, zenetörténeti kutatások az európai kultúra fejlődésének azt a nagy korszakát tekintik, amely a XV. század első felében a középkort váltotta fel, és amely felölelte az európai művelődés egészét a XVI. század végéig, a XVII. század elejéig. Vagyis nagy, összefoglaló művelődés-történeti, művészettörténeti korszak elnevezéséről van szó, amelyen belül természetesen igen sok irányzat, törekvés és stílus jelenik meg, de amelyeknek bizonyos közös jellemzői felismerhetők. Így például a reneszánsz egyik legfőbb „alkotóeleme”, irányzata a humanizmus, amely részben az ókori klasszikus tudás felelevení-

tése, részben egy újonnan kialakuló emberközpontú ideológia megjelenési formája volt. De a reneszánsz szerves részét alkotják a kor – különösen a XVI. század – nagy vallási reformmozgalmai, így a reformáció, amely elválaszthatatlan azoktól a világnézeti és tudományos eredményektől, amelyeket maga a reneszánsz, illetve a humanizmus hozott. Szintén a reneszánsz egyik változatát, egy kései lezáró szakaszát látjuk az úgynevezett manierizmusban, amely már a reneszánsz eszményeiben és a korszak törekvéseiben való csalódást fejezi ki, de egyúttal a hozzájuk való makacs ragaszkodást is. Ez az időszak tehát nagyjából a XV. század elejétől a XVII. század elejéig tart az európai művelődés történetében. Egyes országok fejlődése egy kicsit elkésett, másoké gyorsabb. A magyar reneszánsz kezdeteit általában a XV. század derekán szoktuk megjelölni, s igazi kivirágzása a XVI. századra esik. Utolsó, eredményekben szintén gazdag szakasza pedig már belenyúlik a XVII. század első évtizedeibe.

BENDA: Tudjuk, hogy erre a korszakra elsősorban a nagy felfedezések, Amerika felfedezése és ezzel kapcsolatban a világpiac óriási méretű kitágulása jellemző. Európába özönlik az Újvilág arany-ezüstje, és árforradalmat idéz elő. Korábban a magyar történetírás úgy képzelte el, hogy a mi fejlődésünk tulajdonképpen ezektől az általános vonásoktól függetlenül, külön nemzeti úton haladt. Mit mond a mai kutatás?

MAKKAI: Ha azt vizsgáljuk, hogy a reneszánsz korban Magyarország gazdasági–társadalmi fejlődése hogyan alakult, először talán ezt a két, mondhatnám bűvös évszámot kell kimondani: 1450 és 1650. E két évszám közé esik egész Európának, sőt az egész világnak alapvető, hatalmas átalakulása, az új világpiacnak, az új gazdasági rendszernek a kialakulása. Megkezdődik – legalábbis csírájában – a kapitalista fejlődés Európában. A magyar fejlődés 1450 és 1650 között részben függvénye, részben tevékeny részese is volt ennek a nagy európai átalakulásnak.

BENDA: Korábban történetírásunk azt tartotta, hogy a magyar fejlődést elsősorban a török hódoltság, másrészt a Habsburg-birodalomhoz tartozás határozta meg. Ez a két tényező most kiesik a látómezőnkől?

MAKKAI: Nagyon fontos tényezők maradnak, csak nem okok, hanem okozatok lesznek. Ha Magyarország szerepe a nagy európai munkamegosztásban másként alakul, nyilván másféle kapcsolatot fűzte volna Bécshez és Sztambulhoz. Magyarország azonban kénytelen volt elszenvedni ennek a két hatalmas szomszédnak a nyomását, és úgy védekezett ellenük, ahogy tudott.

BENDA: Konkrétan: hogyan helyezkedett el Magyarország az európai munkamegosztásban?

MAKKAI: Az utolsó harminc esztendő egyik tudományos eredménye az örökös jobbágyság rendszerének a felismerése. Ez volt az az alapvető „nagy felfedezés”, amit a XVI–XVII. századról megtudtunk az elmúlt évek kutatásai során. Ez azt jelenti, hogy Magyarországon a viszonylag szabad, önállóan gazdálkodó és csak pénzzel vagy terményekkel adózó parasztból nagyon mélyre szorított és főleg robotban dolgozó, a földesúri földön a földesúr számára termelő jobbágyság alakult ki. A magyar jobbágyság helyzete tehát súlyosan megromlott. Ugyanekkor éles különbséget teszünk kétféle magyar polgárság között. Az egyik a középkorban is létező szabad városi polgárság (például Sopron, Besztercebánya, Kassa polgárai), és ez a réteg hanyatlik. A másik, a szintén középkori eredetű, úgynevezett mezővárosi polgárság, amely annak ellenére, hogy a mezővárosok földesúri gyámság alatt állnak, óriási mértékben gyarapodik (például Debrecen, Kecskemét, Gyöngyös). Az agrárkonjunktúra idején ezek a városok főként mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak. Magyarország főleg szarvasmarhát és bort exportál ebben az időben, amit a mezővárosok polgárai termelnek.

BENDA: Ez volt a mi hozzájárulásunk az európai kereskedelemhez?

MAKKAI: Ez is. Mátyás korától mintegy a XVI. század közepéig Magyarország fölfelé ívelő, konjunkturális korszakot élt át. Ebben a korszakban „jól keresett” egész Magyarország. Először is a rézen és a nemesfémeken, később pedig a szarvasmarha- és a bor-exporton. 1560 után lassan bekövetkezett a fordulat nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában: összeszűkült a piac. Egyrészt az amerikai nemesfémek veszik el tőlünk a réz- és ezüstpiacot, másrészt Nyugat-Európa gazdasági nehézségei következtében a

magyar szarvasmarha és bor piaca is kisebb lett, lévén ezek a termékek „luxuscikkek” a kenyérhez képest. Magyarország a XVII. században lassú hanyatlásnak indult.

BENDA: És ezt a kortársak nem vették észre?

MAKKAI: Dehogynem. Sőt el is túlozták. Két kortársat említek. Az egyik: Apáczai Csere János. Kolozsvári beköszöntő beszédében 1658-ban a következőket mondja:

„Nem tudom elfelejteni azt a letörölhetetlen szégyenfoltot nemzetünkön, hogy csaknem minden mesterségbeli dologban idegenekhez folyamodunk. Hazudnék, ha nem volna nálunk idegen az építőmester, idegen az ágyúöntő és a tűzér, idegen a fazekas, asztalos, szakács, kőfaragó, órás és minden másfajta mestere. Idegen annyira, hogy csaknem minden szerszámunkat az ő műszavaikkal jelöljük.”

Apáczai Csere János tehát felismerte, hogy az agrártermékekre specializálódott Magyarország lassan lemarad az iparban. A másik felismerés az örökös jobbágyságra vonatkozik. Lisznyai Kovács Pál debreceni professzor Magyarok krónikája című művében a XVII. század végén ezt írta:

„Bizony Isten ellen, Szentírás ellen és a világon minden tudós és keresztyén respublikának törvénye ellen való ez, amit a magyarok a szomszéd lengyelektől tanulának, hogy tudniillik valamely nemzet azon nemzetbül álló valamely embert így megnyomorítson, hogy a magyar embert magával egy Krisztus-vallásán levő Krisztus tagját megnyomorítson. – Bizony elég ok ez a Te cselekedeted magyar nemzet, hogy Isten Tégedet is más nemzetnek jobbággyává tegyen.”

Ne felejtjük el: az 1690-es évekről van szó, amikor valóban az fenyegette a magyar nemzetet, hogy a Habsburgok leigázott jobbággyává lesz.

BENDA: Azt mondhatjuk tehát, hogy ebben a korszakban Magyarország mindvégig szerves része volt az európai gazdasági és társadalmi fejlődésnek. Ennek – valamilyen módon – tükröződnie kellett az irodalomban is. Korábban történészek és irodalomtörténészek úgy képzelték, hogy a reneszánsz műveltség Magyaror-

szágon tulajdonképpen idegenből behozott üvegházi növény volt csupán, amely itt sohasem eresztett gyökeret, egy ideig virágzott, és azután nyom nélkül eltűnt. Említsük meg, hogy Szekfű Gyula ismert Magyar történetében csak Hunyadi Mátyás korát nevezi reneszánsz korszaknak, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy később nyoma sincs ennek a műveltségnek. Ma is ezt vallja irodalomtörténetírásunk?

KLANICZAY: Talán a legjelentősebb újabb eredmény éppen az, hogy ez a régi, hagyományos koncepció átalakult az új kutatások és felismerések nyomán. Eszerint a magyar reneszánsz világa egyáltalán nem szorítkozik csupán Mátyás ragyogó udvarára, hanem elhúzódik egészen a XVII. századig. És távolról sem csak az idegenek műve! Sőt. Elsősorban nem idegenek műve! A reneszánsz kezdete Európa-szerte némileg kozmopolita jellegű volt, az egyes humanisták, tudósok, művészek, írók egyik országból a másikba vándoroltak, és ebből lassan fejlődtek ki a nemzeti reneszánszok. Ez érvényes Magyarországra is. Főként a reneszánszot megteremtő Itáliából jött humanisták adtak mintákat az irodalmi művek formájára, a képzőművészeti alkotások stílusára, arányaira.

BENDA: És az, hogy a korábbi felfogás megváltozott, annak köszönhető, hogy új művek, források kerültek elő?

KLANICZAY: Három dolognak köszönhető. Részben annak, hogy a magyar kutatók nem külön szigetként szemlélték a magyar reneszánsz irodalmat, a magyar reneszánsz kultúrát, hanem az európai összefüggésekbe állítva. Ennek jóvoltából nagyon sok olyan jelenségről, amelyet régebben, évtizedekkel ezelőtt nem mint reneszánszt ismertettek (gondolok például Balassi Bálint költészetére), teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy jellegében, stílusában, mondanivalójával az európai reneszánsz irodalom fővonalába illeszkedik. Rengéteget jelentett persze új szövegek felfedezése is. Például 1958-ban vált ismertté Balassi Bálint komédiájának a teljes szövege, addig csak egy pár lapnyi töredéket ismertünk belőle. Vagy hogy Janus Pannoniust említsem, az utolsó hét év folyamán két, eddig teljesen ismeretlen kódexét találták meg Spanyolországban. Ezek egyikében található például a következő, eddig ismeretlen verse is:

János Henrikhez, a német költőhöz 1470-ben

Ó, kilenc nővér fiatal kegyeltje
Bátor ajkadat nem az ősi Rajna,
Inkább a Múzsák csodakútja mosta
Tiszta vizével.

Vad bürökszárat nyesek én le sípnak,
Énekem gyarló, csak a kréta vagy szén
Jegyzéné méltón, csomagolni lesz jó,
Amire irom.

Ám te már zsenén, fiatal korodban
Oly tehetséggel kezeled a lantot,
Hogy minden költőt megelőzől, édig
Ível a pályád.

Lépj tovább, a szent helikoni árnyak
Közt a járatlan hegyi úton, amely
Phoebusz barlangját a magas fokok közt
Bizton eléri.

Engem a balsors viharos hazámnak
Sűrű gondjával rabul ejt, behálóz,
Elszakít Phoebusz gyönyörű dalától,
Verseitől is.

BENDA: Beszélgetésünk során elhangzott már, hogy a reneszánsz elválaszthatatlan a reformációtól.

MAKKAI: A magyarországi reformációról a sok-sok új adaton kívül egy nagyon jelentős mozzanatot derített ki a kutatás. A már említett mezővárosi civis polgári népesség, amely a magyar külkereskedelemben olyan nagy szerepet játszott a XVI. században, társadalmi talaja volt a reformáció nálunk legradikálisabb mozgalmának, a kálvinista típusú reformációnak, amely később a puritán presbiterianizmusba torkollott a XVII. században, létrehoz-

• va Magyarországon az első olyan fórumot, ahol jobbágy és nemes együtt, egy jogon ülhetett egy tanácsban. Ez nem a királyi Magyarországról, de nem is az erdélyi fejedelemségből, hanem a török által megszállt területről indult ki. Legnagyobb alakjai Szege-di Kis István és Méliusz Juhász Péter.

• BENDA: Nem volna azonban teljes a kép a reneszánsz műveltség-ről, ha nem szólnánk a zenéről és a képzőművészetekről.

KLANICZAY: Emlékei bizonyos történelmi okok miatt látszólag szegényebbek, mint az irodalomé. A török hódoltság, a háborús pusztítások ellenére a kinyomtatott könyvekből egy-egy példány nagy nehezen mégis megmaradt. Egy-egy műalkotás, például szobor fennmaradásának a feltételei sokkal nehezebbek. Adatokat azonban bőven ismerünk a magyar reneszánsz művészet és a magyar reneszánsz zene virágzásáról. Az újabb kutatás ezekből a híradásokból, törmelékekből igyekszik rekonstruálni – amennyire lehetséges – a magyar reneszánsz zenét és művészetet. Különösen a Mátyás-korabelit. Az elmúlt évtizedekben számos lelet került napvilágra, főként a budai várban folytatott ásatások eredményeként. Ugyanígy Mátyás korától kezdve egészen a XVI. század végéig Magyarországon, a XVI. század végén pedig különösen az erdélyi fejedelmek udvarában virágzó és európai színvonalú volt a zenei élet.

BENDA: Mindez az uralkodó osztályok műveltsége. Beszélhetünk-e népi reneszánszról is?

KLANICZAY: Mint fogalmat a kutatás ezt nemigen szokta használni, de a kor népi alkotásain is felismerhetők a reneszánsz jelei, egészen a XVIII. századig. Az ország egyes vidékein a festett ládák motívumaiban, hímzésekben (ezekben egészen máig) tovább élnek a reneszánsz motívumok. De ugyanígy a népdalszövegekben is. Különösen a XVII. század folyamán terjedtek el a nép között a reneszánsz költészet motívumai, stíluselemei.

MAKKAI: A magyar népköltészetben lerakódott reneszánsz örökségre már Arany János felfigyelt. Ő jelezte, hogy a „Nem szoktam, nem szoktam kalitkában hálni” kezdetű közismert népdal kétségtelenül reneszánsz előzményekre megy vissza. A reneszánsz tehát beépült a magyar népi kultúrába is.